

A HONFOGLALÓK ELŐDEINEK NYOMÁBAN

Magyar–oroszl feltárások Cseljabinszkban

A magyarság korai történetével kapcsolatos elképzelések a mai magyar identitás szerves részét alkotják. Mivel a magyarok elődeinek történetéről kevés írott forrással rendelkezünk, a régészet szerepe ebben a kutatásban meghatározó. Bár a leletek etnikai azonosítása esetében módszertanilag ma már körültekintőbben kell eljárunk, az Uráltól a Kárpát-medencéig terjedő terület kora középkori hagyatékát továbbra is vizsgálnunk kell folyamatosan abból a szempontból, hogy abban mi utalhat a magyarok elődeire. Három feltételezett szállásterülettel foglalkozott részletesebben a kutatás: Magna Hungaria, Levédia és Etelköz azonosításával.

A Szovjetunió felbomlásával és a tudományos kapcsolatok szinte teljes elenyészésével az elmúlt évtizedekben a magyar őstörténet kelet-európai régészeti kutatása háttérbe szorult. Az utóbbi években azonban számos új, izgalmas keleti lelet kapcsán megváltozott a helyzet. Ukrajna és Oroszország területén a honfoglalás kori régészeti hagyaték minden eddigénél közelebbi és jelentősebb mennyiségű párhuzamai láttak napvilágot, amelyek jelentőségét felismerve maguk a keleti kollégák rendeztek tudományos fórumokat a magyar kérdéstről. Ennek kapcsán merült fel annak a lehetősége és igénye, hogy az Urál délkeleti régiójában, a Cseljabinszk megyében található Ujelgi régészeti lelőhely feltárásába a magyar kutatás is bekapcsolódjon. A lelőhelyről az első információk 2009-ben láttak napvilágot, amelyet az Orosz Tudományos Akadémia Uráli Régészeti Intézetének Cseljabinszki központjának feltárása követett 2010-től folyamatosan.

2013 nyarán, mintegy 30 év szünet után érkezett el az idő ismét, hogy magyar régészek magyar őstörténeti témában, a Kárpátoktól keletre kifejezetten terepmunkát végezzenek. Az expedíció a PPKE BTK Régészeti Tanszékének, valamint az MTA BTK TTI Magyar Őstörténeti Témacsoportjának közös vállalkozása volt, amelyben a Régészeti Intézet munkatársai is részt vettek. A lelőhely Cseljabinszk városától mintegy 100 kilométerre fekszik, az úgynevezett nagy uráli átjárónál, erdős

sztyeppei környezetben. A mintegy 5 hektár kiterjedésű lelőhely egy hatalmas, kora középkori temető, amelyet több periódusban is használtak a 8–13. század között. Az itt feltárt 9–10. századi temetkezések jellege (részleges lovas temetkezések, nyújtott vázas sírok) és a sírok mellékletei (rozettás lószerszámveretek, növényi mintákkal díszített, aranyozott ezüstveretes övek, szablyaszerelek stb.) párhuzamba állíthatóak a 10. századi kárpát-medencei régészeti hagyatékkal.

Az ásatásba való bekapcsolódás mellett az orosz fél specialistákat is kért a leletek feldolgozásához. Így a csapattal tartott Mende Balázs Gusztáv antropológus az MTA BTK Régészeti Intézetéből, aki feldolgozta az elmúlt 3 év munkálatai során előkerült embertani anyagot, illetve elvégezte az archaeogenetikai vizsgálatokhoz szükséges mintavételt. A nagy kiterjedésű lelőhely további kutatásához ad fontos támpontot az a magneto-méteres felmérés, amely a lelőhely pontos kiterje-

1) Türk Attila a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézete Régészeti Tanszékének egyetemi tanársegédje.

dését hivatott tisztázni. Ezt a munkát a PPKE BTK Régészeti Tanszék részéről Bertók Gábor irányította. A speciális uráli kerámiatípusok tekintetében korábban meglehetősen szerények voltak a hazai szakemberek ismeretei. Reményeink szerint Merva Szabina személyében rövidesen e téren is lesz felkészült magyar specialista. A háromhetes expedíciót egy nemzetközi konferenciával zártuk, amelynek fókuszában a magyar ethnogenezis történeti és régészeti kérdései szerepeltek.

Az ujelgi lelőhely rövid történeti értékeléseként (bár fontos hangsúlyozni, hogy még csak a kutatás elején járunk) elmondhatjuk, hogy megerősíti azon korábbi feltételezéseket, amelyek szerint az Urál két oldala között folyamatos volt a kapcsolat a kora középkorban (is). Az Urálontúl régiója ugyanakkor valószínűleg szorosabban kapcsolódott a szibériai barabai erdős sztyeppék térségéhez, amelynek ilyen karakteres és kevert 9–11. századi régészeti lenyomata újdonság a kutatás számára. Mivel az ujelgi lelőhelyen eddig 6–8. századi leletanyag még nem ismert, ezért a magyar szempontból fontos 9–10. századi leletek korai horizontja egyrészt a nyugatra költözés előtti utolsó fázist jelentheti a magyarok elődei esetében, többségében viszont vélhetően a keleten maradt magyarok emlékménye. Ez utóbbi kimutatása mindenképpen kiemelkedő eredménynek tekinthető, hiszen egyrészt eddig csupán a Julianus-féle útról készült jelentésre tudtunk alapozni, másrészt korábban e vonatkozásban csak az Urál nyugati oldala jött számításba. A lelőhely további kutatása ennek tükrében kiemelkedő fontosságú feladat.

Az expedíció és az ott elvégzett munka eredményeit összefoglalva elmondhatjuk, hogy az a várakozásainknak megfelelően sikerült. 31 év elteltével újra magyar régészek dolgoztak Kelet-Európában, hogy a magyar őstörténet kérdéseinek megválaszolásához adatokat gyűjtsenek. Az új személyes kapcsolatrendszer kiépítése és kibővítése mellett

orosz nyelvi ismereteinket is gyakorolhattuk, amely a hallgatók, a jövő kutatói számára különösen fontos. A cseljabinszki kollégák a további közös munka mellett köszönetképpen felajánlották a teljes ujelgi, és valamennyi Cseljabinszki megyei magyar őstörténeti vonatkozású lelőhely közös, orosz–magyar keretek között megvalósuló publikálását is. A konferencián a magyar kérdés orosz és ukrán specialistái is maximálisan támogatták a további együttműködést, több régió esetében felmerült újabb lelőhelyek jövőbeli közös kutatásának gondolata.

A ma rendelkezésünkre álló adatok alapján azt mondhatjuk el, hogy a Kárpát-medence 10. századi régészeti hagyatékának minden kétséget kizáróan vannak 9. századi kelet-európai előzményei, vagyis gyökerei. Az is világos azonban, hogy ezek aránya a honfoglalás kori anyagon belül nem éri el az évtizedekkel ezelőtti feltételezett szintet. Ugyanakkor jelentős mennyiségben állnak rendelkezésünkre olyan párhuzamok keleten, egészen az Urálig, amelyek a magyar honfoglalás általánosan elfogadott 895-ös időpontja után, vagyis a 10. században kerültek földbe, tehát egy időben a Kárpát-medencei honfoglaló anyaggal. Azonban feltűnő, hogy ez utóbbiak szinte csak olyan régiókban fordulnak elő, amelyeket korábban a magyarok elődeinek lehetséges szállásterületeivel, illetve egykori szomszédaikkal hoztak kapcsolatba. Feltérképezésük és történeti-régészeti értékelésük, valamint a jelenség értelmezése legalább ugyanolyan fontos, mint a 895 elé keltezhető keleti párhuzamoké.

A szállásterületek elhelyezkedését vizsgálva azt látjuk, hogy az újabb kelet-európai régészeti eredmények alapján az Urál és a Kárpátok közötti régió 9. századi hagyatékában kezdenek olyan jól körülhatárolható lelőhelycsoportok kirajzolódni, amelyek egyszerre mutatnak kapcsolatot a Kárpát-medence és a Dél-Urál régió kora középkori ha-

gyatékával. Ezek alapján újabb információkat kapcsolhatunk a magyarok elődeinek feltételezett vándorútjához, de legalábbis kizárhatjuk azokat a területeket, ahol az intenzív kutatás ellenére mindmáig nem ismerünk ilyen jellegű régészeti leleteket. A honfoglalás kori emlékek keleti kapcsolatait áttekintve azt tapasztaljuk, hogy a honfoglalás kori, illetve a Dnyeper menti (etelközi?) régió 9., illetve 10. századi közvetlen és szoros kapcsolatot mutat a Dél-Urál és a Középső-Volga-vidék 8–9. (és persze 10.) századi leleteivel, szorosabbat, mint a szomszédos Kazár Birodalom régészeti hagyatékával. A Dél-Urál, illetve a Középső-Volga-vidék, valamint a Dnyeper menti leletek időrendje alapján úgy tűnik, egy feltehetően gyors, és a 9. század elejénél nem korábbi „átköltözéssel” számolhatunk a magyarok elődei esetében, amint ezt a szovjet-orosz, illetve ukrán kutatás már korábban is feltételezte.

Bízunk benne, hogy az elmúlt néhány évben ismertté vált új, a honfoglalás kori leletanyag kialakulásának kutatásában fontos szerepet játszó, kelet-európai kora középkori leletanyag lendületet adhat – illetve kell, hogy adjon – a magyar őstörténet régészeti kutatásának. A magyar honfoglalás kori régészet számára ugyanakkor fontos lenne, hogy közvetlenül is bekapcsolódjon a keleti ásatásokba

és új lelőhelyek felderítésébe, s így visszakerüljön a nemzetközi tudományos vérkeringésbe. Bízom benne, hogy ennek érdekében 2013-ban végzett expedíciókkal megtettük az első lépést, amelyet még számos további követ majd.

Bibliográfia

Bálint Cs.: A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól (On the Avar and Hungarian relations of the Saltovo-Mayak culture). *Archaeologiai Értesítő* 112 (1975) 52–63.

Bálint Cs.: A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka. In: *Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel* 1. Szerk.: Kovács L. (Budapest: Balassi Kiadó, 1994) 39–46.

Botalov, Sz. G.: Новые аспекты и перспективы в исследовании проблемы «Magna Hungaria». *Вестник Челябинского государственного университета*. 2012. 4 11 (265). *История*. Вып. 50 (2012) 128–146.

Csósz, A. – Langó, P. – Mende, B. G. – Türk, A.: Археогенетические исследования на материалах салтовской и древневенгерской культуры. Предварительный отчет и историография археологического вопроса. In: *II-й Международный Мадыарский симпозиум. Резюме докладов*. Отв. ред. С. Г. Боталов – Н. О. Иванова. Челябинск 2013. 27.

Erdélyi I.: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Budapest 2008.

Fodor I.: *Őstörténeti viták és álviták*. In: *Csodaszarvas IV*. Szerk.: Molnár Á. Budapest 2012, 125–146;

Ivanov V. A.: Древние утры-мадьяры в Восточной Европе. Уфа 1999.

Komar O. V.: Древние мадьяры Етелькеза: перспективы исследований. In: Мадьяры в Середньому Подніпров'ї. Археологія і давня історія України. Випуск 7. Київ 2011, 21–78.

Langó P.: Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. Budapest, 2007.

Pósta B.: Régészeti tanulmányok az Oroszföldön I–II. Budapest–Leipzig 1905.

Révész L.: Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 4 (1998) 523–532.

Sztaszenkov, D. A.: Памятники мадьярского круга в Самарском Поволжье In: Международный конгресс средневековой археологии Евразийских степей Конхеренция

«Сăлĕу-Рĕнĕре: çĕнĕç ĩđrĕçĕнĕĕ öçăĕçrĕçĕ». Отв ред.: Фаяз Ш. Хузĕн. Казань 2009, 228–229.

Türk A. A.: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.). Szerk.: G. Tóth P. – Szabó P. (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2010) 261-306.

Türk A.: A korai magyar történet kutatásának új régészeti programja. Magyar Régészet. Online Magazin. 2012 Nyár. www.hungarianarchaeology.hu
http://www.magyarregeszet.hu/wpcontent/uploads/2012/08/Turk_12Ny_0814.pdf

Türk, A.: Archäologische Daten zu einigen Details der Taschen- und Feuergerätefunde des 10. Jahrhunderts im Karpatenbecken im Spiegel ihren osteuropäischen Analogien. – Archeologické pramene k niektorým konštrukčným prvkom taštičiek a k predmetom na zakladanie ohňa z 10. storočia z územia Karpatskej kotliny vo svetle východoeurópskych analógií. Slovenská Archeológia LXI – 1, Bratislava (2013) 177–198.

